

ІСТОРІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ВІД РОЗШУКОВОГО ДО ЗМАГАЛЬНОГО

**СЛІНЬКО Дмитро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна**

<https://orcid.org/0000-0001-7793-3667>

**СЛІНЬКО Сергій Вікторович - доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ**

orcid.org/0000-0001-8611-3759

УДК 341.131

DOI 10.32782/NP.2022.3.8

На підставі історичного розгляду загальних положень побудови кримінального процесу країн Європи та Великої Британії, які склалися у двох протилежних правових системах надані юридичні конструкції щодо визначення загальних та спеціальних теорій кримінального права та процесу. Визначені прогаллини юридичних елементів у нормах матеріального та процесуального права, що пройшли шлях від феодального до сучасного розвитку процесу. Наукова новизна статті полягає в тому, що під час комплексного дослідження теоретичних положень історичного розвитку кримінального процесу розроблені окремі теоретичні положення структури кримінального провадження, процесуальний механізм проведення процесуальних, судових дій у разі встановлення обставин кримінального правопорушення, злочину. Встановлено, що основним завданням кримінального провадження залишається його швидке, повне, неупереджене проведення досудового розслідування, з метою судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, злочин, був притягнутий до відповідальності в міру вини, до кожного учасника повинна бути застосована процесуальна процедура.

Теоретичні положення статті ґрунтуються на наукових позиціях вчених, їх монографічних публікаціях, які постійно, по-новому, визначають окремі теоретичні положення та сьогодні є пластом для удосконалення кримінального процесу. Практичне значення статті може бути встановлено для користування органів кримінальної юстиції.

Ключові слова: право, закон, позов, правова система, гарантії, кримінальне правопорушення, злочин, органи кримінальної юстиції, суддя, прокурор, адвокат.

Актуальність статті

Історія кримінального судочинства може бути встановлена під час прийняття перших законів, які регламентують участь державних органів у разі вчинення кримінального правопорушення, злочину, встановлення істини, викриття винного. Перші теоретичні положення кримінального процесу прийняли практичне застосування у Римській імперії. З 509 року процес був встановлений як публічний, його проводили виборні судді, які вирішували на підставі доказів, питання свідків, речових доказів, визнання вини. Розшукових ознак процесу не було, визнання вини під тиском відносно вільних громадян було заборонено, але застосування тиску, катування можливо було застосовувати тільки відносно рабів. Судді на підставі доказів визначали міру кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, злочин. Вони писали свій вердикт, опускали його в глечик, а герольд, який був обвинуваченим у процесі, рахував голоси та визначав винуватого, яка була притягнута до відповідальності.

Подальший розвиток судочинства перейшов до Франції та Німеччини. Новим правилом процесу було встановлено право на подачу позову, а саме: якщо злочинець

був застигнутий під час вчинення кримінального правопорушення, злочину, то постраждала особа мала право його вбити, потім на три дні тіло було виставлено на огляд усім мешканцям міста. Після цього тіло вбитого повинно було надано до судді, який приймав рішення стосовно вбитого та потерпілого. Суддя, як правило обирався під час зборів усіх мешканців міста. Основою судового процесу було встановлення істини на підставі доказів, які включали до себе наступні елементи. По-перше, визнання вини підозрюваним у вчиненні кримінального правопорушення, злочину. По-друге, фактичні докази, які встановлювалися на основні присяги учасників процесу, показань свідків, а також поєдинком між учасниками судового розгляду. По-третє, суддя має повноваження щодо запропонування катування за допомогою перевірки показань водою або вогнем.

У цьому разі суд у Франції, Німеччині мав ознаки приватного, оскільки основа судового процесу полягала у встановленні права власності потерпілої сторони, а особа підозрюваного була визнана як відповідач за порушення цього права. Тільки потерпіла сторона мала право на позов.

Розвиток судочинства почався з 1495 року у Франції. До цього часу судовий процес феодального укладу був усним. З цього часу став письмовим. Право на позов перейшло до короля та стало прерогативою держави. Досудове розслідування стало таємним. Тиск на підозрюваного був заборонений, але катування мав право застосувати слідчий у разі відсутності інших доказів обвинувачення. Усі докази слідства доповідалися прокурором судді. Суддя розглядав кримінальне провадження та приймав рішення щодо вини підозрюваного та проголошував вирок.

Процес 14-18 століття став інквізиційним та розшуковим. Однак розвиток науки, філософії надав нові ракурси кримінального процесу. З 1848 року в Європі кримінальний процес став гласним, до його складу був введений прокурор. Особливою рисою процесу став суд присяжних, які складали вердикт щодо вини підозрюваного.

Визначаючи історичні аспекти розвитку кримінального процесу, можна встановити його позитивні елементи, які необхідно запропонувати для подальшого удосконалення чинного кримінального процесуального кодексу, надати подальші гарантії отримання доказів, самостійності слідчого, процесуального керівництва прокурора та незалежності судді, підкорення його тільки закону.

Мета статті включає до себе визначення структури кримінального провадження, стадій, етапів, інститутів від розшукового до змагального. У порівняльному аспекті законодавства Великобританії, США, Німеччини, Франції можна розглянути генезу його розвитку та встановити елементи удосконалення структури, послідовності стадій, етапів. Визначити теоретичні проблеми реалізації механізму правового регулювання процесуальних, слідчих, судових дій. Проведений аналіз теоретичних положень кримінального процесу надасть можливість визначити його прогалини, протиріччя між теорією та практикою.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що під час комплексного дослідження теоретичних положень історичного розвитку кримінального процесу необхідно розробити окремі теоретичні положення структури кримінального провадження, процесуальний механізм проведення процесуальних, слідчих, судових дій у разі встановлення обставин кримінального правопорушення, злочину. Необхідно визначити, що завданням кримінального провадження залишається його швидке, повне, неупереджене проведення досудового розслідування, з метою судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, злочин, був притягнутий до відповідальності в міру вини, до кожного учасника повинна бути застосована процесуальна процедура.

Теоретичні положення статті ґрунтуються на наукових позиціях учених, їх монографічних публікаціях, які постійно, по-новому, визначають окремі теоретичні

положення та сьогодні є пластом для удосконалення кримінального процесу.

Теоретичні положення кримінального процесу, у його порівняльному аспекті з історичної точки зору, розглядалися низкою вчених, а саме Ю.П. Аленіним, М.С. Алексєєвим, С.А. Альпертом, М.І. Бажановим, О.В. Бауліним, А.Я. Дубінський, М.М. Гродзинским, Ю.М. Грошевим, О.В. Капліною, В.В. Молдаван Т.М. Мірошніченко, М.М. Міхеєнко, В.Т. Нор, С.М. Стахівським, В.М. Стратоновим, Л.Д. Удаловою, В.М. Хотинець, О.Г. Шило, В.П. Шибіко та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 10; 13; 14; 15; 17; 19].

Ю.П. Аленін, В.В. Молдаван, А.В. Молдаван, Ю.М. Грошевой, Т.М. Мірошніченко, В.М. Хотинець, О.В. Капліна, О.Г. Шило та ін., розглядаючи основи історичного розвитку процесу, зупинялися на розгляді англійського кримінального процесу. Вони надали тезу, що англійський процес є важливим тому, що він є досконалим та виступає як класична сторона громадянської свободи. Європейське право є централізованим та деспотичним, коли англійське право засноване на практичній мудрості народу, який поважає закон та свободу кожного громадянина у суспільстві. Людина має право рухатися без тиску, як рухається суспільство. Верховна влада належить народу та кожному громадянину. Кожна організація влади включає до себе елемент свободи та влади. Ці елементи мають гармонію, що полягає у забезпеченні захисту слабих від сильних. На підставі закону норми права встановлені таким чином, що мають засоби захисту та механізм, який забезпечує виконання цієї норми права [1; 2; 8; 10; 19].

М.І. Бажанов, Р. Дворкін, С.М. Стахівський, В.М. Стратонов, Л.Д. Удалова та ін., аналізуючи елементи структури кримінального процесу, надавали висновок, що діяльність суду включає всебічні наступні компоненти, зокрема, вину обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, злочину, встановлення вини на підставі доказів як обвинувальних, так виправдовувальних; на підставі закону застосування до обвинуваченого міри кримінального покарання, який відповідає тяжкості вчи-

нення злочину. У цьому разі, якщо перша дія не потребує спеціальних юридичних знань, оскільки суд, як правило, складається з суду присяжних, які оцінюють докази за внутрішнім переконанням та засадою справедливості. Суд надає тезу чи є вина чи її не має щодо обвинуваченого. Друга конструкція відповідає ознакам теорії та права щодо прийняття кримінального закону, його трактовка та визначення норми права. У цьому разі юридичне значення та трактування закону може здійснювати тільки юрист, яким повинен бути суддя. Встановлення суду присяжних може бути відображено як гарантія правосуддя, з одного боку, присяжні є представники народу, вони приймають рішення на підставі внутрішнього переконання. З другого боку, держава надає їм повноваження судді [4; 9; 17; 18; 19].

Подальший історичний розвиток судового провадження включає в себе розподіл повноважень суду на судовий розгляд кримінальної та цивільної справи окремою категорією суддів.

Виклад загального матеріалу

Починаючи зі встановлення перших юридичних конструкцій судоустрою, суд став однією з гілок влади, спочатку королівської, потім державної, народної. Усі державні атрибути влади були зосереджені в суді, суддя став не тільки представником державної влади, а її охоронцем та захисником. Необхідно зазначити, що для кожного виду державної побудови, який склався на тій чи іншій формації, структурна побудова суду включає в себе наступні аспекти, зокрема, суд стоїть вартовим законом, підкоряється тільки закону, який діє на часі, та державному устрою; уся діяльність суду обмежена нормою права та буквою закону, вихід за рамки закону не допускається, зокрема, якщо закон неповний, то суд має право його доповнити, якщо закон не можна трактувати, то суд не має право його застосувати. Суд є органом, у якому повинна бути встановлена істина. Суддя повинен стояти між обвинуваченим та представником суспільства. На підставі закону суддя повинен ухвалити справедливий ви-

рок таким чином, що влада не повинна зневажатися, а складові елементи державного утворення не вчиняли насильства та тиску відносно свободи громадянина, людини та суспільства. Ретроспективний аналіз судоустрою та судового провадження Великої Британії свідчить, що ні в одній країні ці концептуальні положення не знайшли своє яскраве відображення.

Кримінальне судове провадження включає до себе три основні юридичні конструкції. Перша передбачає проведення досудового розслідування, встановлення підозрюваного, закріплення доказів, визначення загальних положень обвинувачення. Друга включає судовий розгляд, перевірку всіх доказів досудового розслідування, визначення вини обвинуваченого та її юридичну кримінальну кваліфікацію, Дотримання процедури судового розгляду, забезпечення гарантій прав, обов'язків та свобод учасників кримінального провадження. Прийняття справедливого судового рішення.

Вирок проголошується від імені держави, відкрито, гласно. Вирок може бути оскаржений до суду вищої інстанції. Третій елемент включає виконання вироку та його перевірку державними органами.

Н. Крісті, Д.Маєрс, Є. А. Поздняков вважали, що засуджена особа повинна знати, що основа покарання є перевиховання [11; 12; 16].

Суд не має повноважень забезпечення припинення, попередження з боку підозрюваного (обвинуваченого, засудженого) подальшого вчинення кримінального правопорушення, злочину.

Оскарження вироку у всіх Європейських судах та Судах Америки, Японії має обмежений вигляд. Судоустрій судової влади побудовано таким чином, що має дві інстанції. Найбільш точне визначення судової системи у її класичному вигляді є судова система Великої Британії. Французька судова система є найбільш простою за параметрами її застосування та відповідає гарантіям кримінального процесу. Правова система Німеччини побудована на підставі Французького кримінального процесу. Учені визначили цю правову систему як

романо-германську. У такому вигляді вона існує в теорії процесу з 1848 року.

Основа судової системи є проведення судового розгляду за інстанціями. Більшість кримінальних проваджень проходить тільки одну інстанцію. У цьому випадку це пов'язано з тим, що гарантії судового провадження, які включають до себе законність, рівність перед законом та судом, повага до людської гідності, презумпція невинуватості, гласність, публічність забезпечують встановлення істини та прийняття справедливого вироку.

Законодавство України встановило декілька інстанцій. Перша інстанція судового провадження розглядає кримінальну справу за її основними положеннями, визначає вину обвинуваченого та складає і проголошує вирок. Друга інстанція заснована на судовому перегляді вироку суду першої інстанції колегією суддів. Мова йде про провадження в суді апеляційної інстанції. Третя юридична конструкція судоустрою є касаційне провадження, судовою колегією суддів, яка перевіряє вирок суду першої інстанції, ухвалу суду апеляційної інстанції. У цьому разі касаційна інстанція встановила своє юридичне призначення як суд наглядової інстанції.

Кожне вчинене кримінальне правопорушення, злочин має дві складові, а саме порушення правового порядку, встановленого суспільством та порушення прав людини, застосування відносно неї методів, які зачіпають її здоров'я, психологічний та фізичний стан. Суспільство та держава повинні протистояти проти кожного кримінального правопорушення. З одного боку суспільство та держава повинні застосувати кримінальний закон до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з іншого потерпіла сторона має право надати позов до підозрюваної особи, а держава прийняти цей позов та провести досудове провадження, встановити докази вини та передати матеріали до суду. Якщо стороною приватного позову є потерпілий, то публічний позов може поєднуватися з приватним. Крім того, публічний позов може розглядатися тільки державними органами, які мають повноваження щодо проведення досудо-

вого та судового провадження. Публічний позов покладається на органи юстиції, які мають спеціальні функції та діють в інтересах суспільства, мають право надати повідомлення про підозру (обвинувачення) особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, злочин. Суд має право проголосити вирок та визнати обвинуваченого винним, надати йому міру кримінального покарання.

Друга юридична конструкція судового провадження є процесуальна. Вона є публічною, гласною та прописаною і встановленою процедурою судового розгляду кримінального провадження. У цьому разі виникають дві теоретичні проблеми. Суддя, розглядаючи кримінальне провадження, встановлюючи вину обвинуваченого, є незалежним від сторін процесу, але він є обвинувачем, оскільки повинен бути впевненим, що злочинець вчинив кримінальне правопорушення, злочин та за результатами судового розгляду скласти і проголосити вирок, у якому за кримінальним законом встановити міру кримінального покарання. Друга проблема включає до себе, що суддя є посередником між державою, державним обвинувачем, прокурором, особою, яка визнана потерпілою та обвинуваченим. Він повинен неупереджено, об'єктивно, повно, із застосуванням презумпції невинуватості встановити обставини кримінального правопорушення, злочину та прийняти справедливе судові рішення. У цьому разі необхідно звернути увагу на систему судових гарантій, які включають систему суспільної безпеки та свободу людини і громадянина. За Французьким кримінальним процесуальним законом ця система знайшла своє вираження тільки на стадії судового розгляду.

Кримінальне процесуальне законодавство всіх країн встановило обов'язкову участь у процесі прокурора. Він є обвинувачем на стадії судового розгляду, підтримує обвинувачення, бере участь у судових дебатах, пропонує суду міру кримінального покарання за вчинений злочин. Забезпечує гарантії участі учасників процесу та можливість надання показань щодо встановлення істини у кримінальному провадженню.

Прокурор на стадії досудового розслідування є зацікавленим державним представником, який підтримує публічний позов. Він має право брати участь у проведенні слідчих (розшукових) діях, забезпечити прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва, надати вказівки та доручення у разі необхідності проведення слідчих (розшукових) дій.

В. Т. Нор писав, що під час судового розгляду прокурор контролює процедуру проведення судових дій та після проголошення вироку має право його оскаржити до суду вищої юридичної інстанції [15].

У цьому разі держава встановили тезу, згідно з якою вона не втручається в судовий розгляд, не дає можливості втручатися іншим учасникам державного управління, партіям, адміністраціям та ін. Функцію контролю за проведенням судового розгляду здійснює прокурор.

Особливості судового розгляду передбачають участь адвоката (захисника), який є гарантією забезпечення обвинуваченому права на справедливий вирок. Аналіз процесуальної діяльності адвоката свідчить, що його права мають широке коло обов'язків по захисту в Європейських країнах романо – германської правової сім'ї. Адвокат має права, обов'язки по захисту та забезпечує всі встановлені законом гарантії. Він роз'яснює обвинуваченому право давати показання, участі в допиті учасників процесу, виступати у судових дебатах, пояснювати свою позицію в останньому слові.

Система адвокатів в англосаксонській правовій системі є складною. На першій стадії процесу бере участь адвокат (attorney). У вищих судах приймає участь адвокат (counsel). Різниця між цими юристами полягає в освіті та статусі.

Чинне українське законодавство встановило систему захисту на підставі романо – германської правової системи. Адвокат не тільки захищає обвинуваченого, він має право надати докази відсутності вини, він збирає докази шляхом отримання пояснень від свідків, які повинні бути допитані в судовому засіданні. Особливої уваги потребує надання адвокатом скарг, клопотань. Він оскаржує дії або бездіяльність

слідчого, прокурора. Має право на відвід судді та оскарження вироку.

Висновок надає підстави для визначення охарактеризованих структурних ознак та функціональних елементів судової діяльності Європейських країн та процесуальних конструкцій англосаксонської правової системи.

Основа кримінального процесу англосаксонської та романо-германської правової системи є функціональна, процесуальна та процедурна діяльність, яка встановлена протягом історичного періоду в країнах Європи та Великої Британії. Важливу роль у цій юридичній конструкції віднесено до суду, який здійснює судовий розгляд кримінального провадження, є посередником між державою, суспільством, потерпілої сторони та підозрюваним, обвинуваченим на стадіях процесу. Проаналізовані гарантії участі сторін у кримінальному процесі вказують на основні елементи встановлення істини, участі сторони обвинувачення та захисту під час виконання завдань щодо встановлення обставин кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. Визначені прогалини кримінального процесу та надані положення щодо подальшого удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства.

Література

1. Алєнін Ю.П. Уголовно процесуальний кодекс України / Ю.П. Алєнін. Одеса. Одесей. 2003. – 334с.
2. Алєксєєв С.С. Философия права. История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы / С.С. Алєксєєв – М. Норма, 1998. – 608с.
3. Алъперт С.А. Кримінально процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти. / С.А. Алъперт. Харків. Основа. 1995. – 120с.
4. Бажанов М.И. Предание суду в советском уголовном процессе. /М.И. Бажанов. Харьков. Хар. Юрид. ин-т. 1965. -150с.
5. Бачинин В.А. Философия права и преступления. – Харьков, Фолио. 1999. – 607с.
6. Баулін О.В. Провадження дізнання в Україні/ О.В. Баулін, С.І. Лук'янець,- С.М. Стахівський – Київ. 1999. – 121с.
7. Гродзинский М. М. Государственный обвинитель в советском суде / М. М. Гродзинский. - Москва : Госюриздат, 1954. - 234 с.
8. Грошевой Ю. М. Кримінальний процес України : підручник / Ю. М. Грошевой, В. М. Хотєнець ; за ред. Ю. М. Грошевого. - Харків : Право, 2000. - 487 с.
9. Дворкин Р. Империя права / пер. с англ. С. Моисеева; под науч. Ред. С. Коваль, А. Павлова. – М. : Издательство Института Гайдара, 2020. -592 с.
10. Капліна О.В. Кримінальний процес /О.В. Капліна, Ю.М. Грошевой, О.Г. Шило – Харків: Право, 2013, - 820с.
11. Кристи Нильс Удобное количество преступлений / Нильс Кристи ; пер. с англ. Е. Матерновской ; общ. ред и вступ. ст.- Я.И. Гилинского. – СПб. : Алетея, 2006. – 184 с.
12. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс – СПб – Питер, 2002. -1325с. электронный ресурс: режим доступа: http://vdushe.narod.ru/D._Majers_part1_.pdf
13. Молдаван В.В. Судоустрій Україна, Англія, США, ФРН, Франція, Судові органи ООН. /В.В. Молдаван, А.В. Молдаван. Алерта. Київ. 2016. – 314с.
14. Міхеєнко М. М. Науково-практичний коментар Кримінально- процесуального кодексу України / М. М. Міхеєнко,- В. П. Шибіко, А. Я. Дубінський. - Київ : Наукова думка, 1997. - 410 с.
15. Нор В. Т. Прокурорський нагляд в Україні / В. Т. Нор. - Львів : Тріада-плюс, 2012. - 280 с.
16. Поздняков Э.А. Философия преступления. / Э.А. Поздняков. - М, 2001. – 576с.
17. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів / С. М. Стахівський. - Київ : Атака, 2009. - 64 с.
18. Стратонов В.М. Кримінальна теорія пізнавальної діяльності / В.М. Стратонов – Херсон, 2009. – 440с.
19. Удалова Л.Д. Кримінально процесуальні гарантії діяльності адвоката / Л.Д. Удалова, С.Д. Савицька – Київ. КНТ. 2014. -169с.

20. Шило О. Г. Теоретико прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України / О. Г. Шило. - Харків : Право, 2011. - 472 с.

*Slinko Dmytro Sergeevich,
Doctor of Law, Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
E-mail: d.s.slinko@karazin.ua*
*Slinko Sergey Viktorovich,
Doctor of Law, Professor
Kharkiv National University of Internal Affairs
E-mail: s.slinko743@gmail.com*

THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE FROM INVESTIGATIVE TO THE COMPETITIVE

Based on a historical review of the general provisions of the construction of the criminal process of the countries of Europe and Great Britain, which have developed in two opposite legal systems, legal constructions regarding the definition of general and special theories of criminal law and process are provided. Determination of gaps in legal elements in the norms of material and procedural law, which

have passed the way from feudal to modern development of the process. The scientific novelty of the article lies in the fact that during the comprehensive study of the theoretical provisions of the historical development of the criminal process, separate theoretical provisions of the structure of criminal proceedings, the procedural mechanism of conducting procedural and judicial actions in the event of establishing the circumstances of a criminal offense, crime were developed. It has been established that the main task of criminal proceedings remains its quick, complete, impartial pre-trial investigation, with the aim of a trial, so that everyone who has committed a criminal offense, the crime is brought to justice to the extent of guilt, a procedural procedure must be applied to each participant.

The theoretical positions of the article are based on the scientific positions of scientists, their monographic publications, which constantly, in a new way, define individual theoretical positions and today are a layer for improving the criminal process. The practical meaning of the article can be established for the use of criminal justice bodies.

Key words: right, law, lawsuit, legal system, guarantees, criminal offense, crime, criminal justice authorities, judge, prosecutor, lawyer.